Tverdota György

Gyermekké tettél

A Gyömrői-sorozat első darabja. Az egyetlen „udvarló" vers, amelyet József Attila az analitikusnőnek írt. A költő a benne leírtaknak megfelelően szerelmi kapcsolatot kezdeményezett terapeutájával. A válasz határozottan elutasító lehetett, mert a *Szabad-ötletek jegyzéké*ben, 1936 május végén a szerző már indulatosan támad neki Gyömrőinek. A pszichoanalízissel való szellemi érintkezés egyre mélyebb nyomokat hagyott a költő gondolkodásmódján és alkotói gyakorlatán 1931 ősze óta, amikor Rapaport könyvét elolvasta. De a freudi teória hatása mindeddig a szövegek hátterében volt kitapintható. Az első olyan vers, amelyet már nem lehet az analízis kódja nélkül értelmezni, az *Egy pszichoanalitikus nőhöz,* azaz a *Gyermekké tettél* volt.

A Gyömrői-szerelem nem „meglátni és megszeretni" élmény volt, mint az *Ódá*t ihlető Marton Márta iránt fellobbant érzelem. A költő és a terapeuta 1934 őszén indult közös története hosszú ideig terápiás keretek között maradt. Az 1935-ös évben semmi jele nem volt annak, hogy a költő gyöngéd érzelmeket táplált volna analitikusa iránt. Mire József Attilában tudatosult érzelmeinek jellege, addigra kölcsönösen alaposan megismerték, mondhatni, kitanulmányozták egymást. József Attila legintimebb életrészleteit, érzelmi rezdüléseit tárta fel terapeutája előtt, ahogyan ennek az analízisben történnie kell. Mintegy kiszolgáltatta magát egy másik személynek. Cserébe 1936 tavaszán bejelentette, hogy viszonosságra tart igényt.

Az ettől kezdve kibontakozó szerelmi lírának lényegi eleme, hogy terápikus kapcsolatra épült. Egyenesen elképesztő az a találékonyság és vakmerőség, amellyel a pszichoanalízis elméleti és gyakorlati kérdéseiben tág körű tájékozottsággal rendelkező József Attila szerelmi stratégiájába beépítette a terápia műveleteit és folyamatait. Mindenek előtt, mint későbbi címe külön is hangsúlyozza, a költő beleállt az analízis során felszínre kerülő szituációba. A gyógyítás során a betegnek fel kell tudnia idézni elfojtott gyermekkori traumatikus emlékeit, tudatosítani őket, és verbálisan birtokba venni az egykor történteket, az analitikus segítségével feloldani az egykori konfliktusokat. A terápia során azonban a múlt gyakran nem kívánatos módon elevenedik meg. Ahelyett, hogy emlékkép gyanánt alávetné magát a gyógyító műveleteknek, maga veszi birtokba az alanyt, aki megismétli, újra eljátssza az egykor vele történteket. A beteg nem keríti uralmába múltját, hanem maga veti alá magát a kora gyermekkor reakció-

módjainak. Ezt nevezi a szakirodalom regressziónak, visszatérésnek, visszaesésnek egy már meghaladott állapotba. A regresszió részét képezheti a gyógyulási folyamatnak, de a siker érdekében ez csak átmeneti szakasz lehet abban a folyamatban, amelynek végpontja az elfojtott tartalom emlékként történő felidézése, s ezáltal felülkerekedés a traumán.

A „gyermekké tettél" megállapítás azt fogalmazza meg, némi túlzással: azzal vádolja meg terapeutáját, hogy előidézte nála a regressziót. Betegét visszaváltoztatta kisgyermekké. A vers beszélője ez a gyermekké regrediált személyiség. A sorozat egy nagyon korai állapotból indul ki, amikor a kisded még nem tanult meg járni: „Nem tudok járni". De a késztetés a helyváltoztatásra már nyugtalanságként működik benne: „nem ülhetek veszteg". Ezért egész testével erőlteti, hogy közeledhessen szeretete tárgyához: „Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim". A képletből hangsúlyosan hiányzik a felnőtt jellemvonása: az akarat. Az elemi igények önálló megvalósítására a vers alanya képtelennek mutatkozik. Az éhezés, a szomjúság, a kisdedkor inherens „butasága", eligazodni képtelensége a regrediált alany számára egzisztenciális fontossággal bírnak, ahogy az ismeretlen effektusokkal szemben érzett elementáris riadtság is. Arról, hogy mi történik a kiszolgáltatott, védekezni képtelen csecsemővel, már az *Iszonyat*ban megrendítő képet kaptunk. A „Gyermekké tettél" ezért pontosabban fogalmazva a terapeuta figyelmeztetése, hogy betegén olyan változást idézett elő, amely miatt annak elmaradhatatlan feladata, hogy a kisdedi állapotba visszaesett személyt segítse ki helyzetéből.

Ezen a ponton lép működésbe a versben a terápia másik jól ismert jelensége: az indulatáttétel. A gyógyítás normális, akadálytalan előre haladása szempontjából az indulatáttétel az orvos-beteg kapcsolat szabályai ellenében ható zavaró tényező. Ez a kapcsolat hierarchikus, a páciens alá van rendelve a terapeuta akaratának. A két fél között megegyezés szerint bizonyos távolság képződik, érintkezésüket mindkét oldalról visszafogottság jellemzi. Ha e szabályt valamelyik fél áthágja, az a terápia felborulásával fenyeget. Az indulatáttétel folytán azonban épp a játékszabályok áthágásának esélye merül föl. A pszichoanalitikus tapasztalat szerint ez a fejlemény szinte általánosnak tekinthető, sőt, a terapeuta sem maradhat teljesen semleges a betegével szemben, még akkor sem, ha törekszik rá. Analízis során a terapeuta azzal szembesül, hogy a gyógyítási folyamatba belép a beteg ellenállása, olyanfajta viselkedése, amely késlelteti, akadályozza a terápia előre haladását. A beteg mozgásteret harcol ki az analitikussal szemben. Ahogy a szaknyelv mondja: ágálni kezd. Kijelöl egy szerepet a terapeutának, és elvárja, hogy az analitikus e szerepet betöltse.

A Szép Szó ugyanezen számában megjelent *Amit szivedbe rejtesz* című versében a költő egyetemes szabályként fogalmazza meg a Gyömrői Editnek szánt szerepet: „S aki él, mind-mind gyermek / és anyaölbe vágy". Később, a *Nagyon fáj* című versben egyetemes törvényként mondja ki, hogy „Nincsen egyéb menedékünk". A költő már évekkel korábban figyelmeztetett arra, hogy a különböző neműek együttműködése szerelmi kapcsolatba csaphat át: „Ha munkatársunk a másik nemből való, erős a hajlamunk, hogy munkatársunkat nemi társunkká tegyük" – írja *A művészet kérdése és a proletárság* című fogalmazványában. A *Gyermekké tettél* alanya nem tesz mást, mint hogy ezt az egyetemes törvényt önnönmagára és terapeutájára alkalmazza. Nem kell túlzottan megerőltetnünk magunkat, ha azokat a közkeletű képzeteket keressük, amelyek az anya és a szerető közös vonásait tartalmazzák a mindennapi gondolkodásban. A beteg, aki a terápia során a kisded állapotába esik vissza, az ellenkező nemű terapeutát választja aspirációi tárgyául. Reá ruházza a gondoskodó, kényeztető, szerető anya szerepét. A regresszió megfogalmazása körülírja, milyen szerep betöltését igényli a kisdeddé regrediált beteg az analitikusától: „Etess…, Takarj be… foglalkozz velem". Az anyai funkció Gyömrőire ruházása szervesen következik a terápia folyamatából. A vers észrevétlenül elvégzi az átfunkcionálás műveletét.

József Attila személyében Gyömrői Edit egy olyan ágáló szereplővel került kapcsolatba, aki átlagon felüli nehézségeket okozott. A költőről már a kortársak előtt is közismert volt, hogy szenvedélyes vitatkozó, aki képes skolasztikusan csűrni-csavarni a vita tárgyát képező kérdéseket. Ráadásul a pszichoanalízis terén is alaposan kiképezte magát. Átlátta, mi a feladata terapeutájának, milyen játékszabályok szerint kell lépegetnie a terápia során. Érzékelhetően alkalmasnak érezte magát önanalízis elvégzésére, tehát az az ambíció mozgatta, hogy ellenőrizze orvosát, minősítse a munkáját.

Ha a költő csakugyan visszazuhant volna a kisded állapotába, kívánságait csak dadogva, gügyögve, hiányos artikulációval tudta volna előadni. A felidézett regresszió és a róla való beszéd között azonban a versben hatalmas fesztávolság képződött. A regressziót József Attila a felnőtt férfi, a pszichoanalízisben kiművelt szakértő és az ékes nyelven fogalmazó költő választékos, kifinomult nyelvén adta elő. Ezzel a felnőtt beszédmóddal kilépett a terápia szűk köréből, olyan egyetemes szintre, amelyen a felnőtt emberek szerelmi költészete bontakozik ki.

Ennek a szint-emelkedésnek a versben számos fontos jelzésével találkozunk. A sorban az első, amelyben a szülő-gyermek kapcsolat ölti a hasonlat formáját. Épp csak azzal a furcsa fordulattal, hogy itt a költő a

felnőtt állat, a kutya, aki úgy menti fiókáját, hogy a fogai közé veszi, és vele együtt menekül. A fordított szereposztásban az analitikus a védelemre szoruló fióka: „*Számban tartalak*, mint kutya a kölykét, / s menekülnék, hogy meg ne fojtsanak". Egyszerre fokozhatatlanul intim és egzisztenciálisan kiélezett helyzetet rekonstruál itt a költő, mint az *Áldalak búval, vigalommal* című versben: „leheletedbe burkolózom", vagy az *Ódá*ban: „Ízed, miként a barlangban a csend, / számban kihűlve leng". Ezután a felnőtté válás traumákkal teli folyamatát idézi fel a vers szinte hihetetlen tömörséggel, amely a terápiás szituációhoz vezetett: „Az éveket, mik sorsom összetörték, / reám zudítja minden pillanat." A regressziók között felbukkan egy valóságos korai emlék is, amelyet a gyógyítási folyamatban kezelni lehet: „Anyám kivert – a küszöbön feküdtem – / magamba bujtam volna nem lehet – / alattam kő és üresség fölöttem." A borzalmas emlék nyomban össze is tapad egy regressziós képzettel: „Óh, hogy alhatnék! Nálad zörgetek".

Olyan pontot is találunk a versben, ahol a költő nyilvánvalóan a szerelmi líra konvencióját hozta mozgásba. Ahogy az *Óda* szerzője ámulva kérdezi: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?" úgy itt is a szeretett lény pillantását érzi lefegyverzőnek: „Reám néztél s én mindent elejtettem". Majd egy népdal-parafrázissal folytatja. Az eredeti így hangzik: „Szóljál hozzám te magad, / gyönge hangom elakad", s a József Attila-i változat: „Meghallgattál és elakadt szavam". A tartalom a kisded szintjére visszaesett alany igénye, de a megfogalmazás egy, a gyermek kívánságát tolmácsoló, egykori önnönmagát kívülről is szemlélő felnőtt férfi szólama.

Ennek a szólamnak a megjelenése kétségtelenné teszi, hogy a József Attila-i szerelmi líra egyik csúcsteljesítményével állunk szemben. Egy kisdeddé visszaesett személy nem mondhat ilyen mondatokat: „Hiányod átjár, mint huzat a házon. / Mondd – távozzon tőlem a félelem", csupán egy felnőtt férfi panaszkodhat így, és kérlelheti partnerét. „Az éveket, mik sorsom összetörték, / reám zudítja minden pillanat" sorpárban világosan a sok sorscsapást elszenvedett felnőtt nyilatkozik meg. A kérlelő szavak pedig: „Tedd, hogy ne legyek ily kérlelhetetlen, / hogy tudjak élni, halni egymagam" a terapeutához intézett kérlelés, hogy emelje őt ki a regresszióból, tegye férfivé, emelje ki páciensét a gyermeki kiszolgáltatottság állapotából.

A kisdedi regresszió tartalmairól beszélő felnőtt én következő lépése természetes módon nő ki az előző sorokból a vers végi nyílt szerelmi vallomásban: „Nagyon szeretlek, hisz magamat szintén / nagyon meg tudtam szeretni veled." A *Gyermekké tettél* heves, vehemens, jól felépített

udvarlás verse, amely a női terapeuta meghódítása érdekében eszközként használja föl a pszichoanalízis tanításait és fogalmi rendszerét és a terápikus kezelés során szerzett tapasztalatokat. A létrejött költői-gondolati építmény olyan szorosan zárt, hogy nem hagy más választást Gyömrői Editnek, mint hogy elfogadja a költő szerelmi ajánlatát. A problémát éppen az ostromló gépezet tökéletessége okozza. A költő egy dolgot hagy csak számításon kívül: a kiszemelt szerelmi partner autonómiáját. A pszichoanalitikusnőnek a kérlelés és nyomásgyakorlás ellenére is fennmarad a lehetősége, hogy igennel vagy nemmel válaszoljon.

A kudarc hatalmas csalódottságot, haragot vált ki a visszautasított féltől. József Attila az első kudarc után nem mond le szándékáról, de a szerelmi vágyhoz újabb érzelmek, indulatok társulnak: düh, bosszúvágy, visszavágás indulata, elégtétel-szerzés vágya, s ez az érzelmi ötvözet fogja kitölteni a Gyömrői szerelmi líra további darabjait.